

آشنایی با خطوط و زبانهای باستانی

رسول بشاش کنزق

تهران

۱۳۹۳

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: بشاش کنزق، رسول، ۱۳۲۶-

عنوان و نام پدیدآور: آشنایی با خطوط و زبانهای باستانی / رسول بشاش کنزق.

مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز

تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۳

مشخصات ظاهری: شش، ۱۵۸ ص.: مصور.

فروست: «سمت»: ۱۸۱۳. باستان شناسی: ۶۵.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۰۰۰۴۴-۲ ۴۵۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی:

Rasoul Bashash Kanzagh. An Introduction
to the Ancient Inscriptions and Languages.

یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۵۴-۱۵۷.

موضوع: زبانهای باستانی

موضوع: خط - تاریخ

موضوع: کتیبه‌ها - تاریخ

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و

توسعه علوم انسانی.

رده‌بندی کنگره: آ ۵/ب ۹۰۱/۵ P

رده‌بندی دیویی: ۴۱۷/۷

شماره کتابشناسی ملی: ۳۶۳۰۵۶۶

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

آشنایی با خطوط و زبانهای باستانی

رسول بشاش کنزق

ویراستار: عادلہ مشایخی

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۳

تعداد: ۵۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ: مهر (قم)، صحافی: زرین (قم)

قیمت: ۴۵۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل

توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)،

روبه‌روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۴۴۲۴۶۲۵۰-۲

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از هدفهای مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنایی و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را، که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در رشته های مختلف علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن باید به تدریج و پس از انتقادات و یادآوریهای پیاپی ارباب نظر به دست آید. انتظار دارد که این بزرگواران از این همیاری و راهنمایی دریغ نورزند و با پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته باستان شناسی در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی بخشی از درس «آشنایی با خطوط باستانی ایران» به ارزش ۲ واحد تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۳	مقدمه
۷	فصل یکم: پیدایش خط بنا بر افسانه‌های کهن و روایات دینی
۸	آغاز و مراحل گوناگونی خط
۹	دو خط سومری و هیروگلیف قابل ردیابی تحول و تطور خط در جهان
۱۱	خط تصویری سومری
۱۲	تحول خط تصویری سومری به خطوط میخی
۱۵	تحول خط تصویری هیروگلیف مصری و سینیایی به خطوط الفبایی
۱۷	خط هیروگلیف مصری
۲۰	مراحل پنج گانه تحول خط و زبان مصری
۲۱	نظام خط هیروگلیف مصری
۲۴	تطور خطوط ایرانی به نقل از مورخان ایرانی - اسلامی
۲۷	فصل دوم: تعریف و علت استفاده از اصطلاح «کتیبه»
۲۸	تقسیم‌بندی کلی کتیبه‌ها از لحاظ امکان جابه‌جایی
۳۱	فصل سوم: نگاه اولیه باستان‌شناس به یک کتیبه و رویارویی با آن
۳۳	استساخ، حرف‌نویسی / هجانویسی، آوانویسی و ترجمه یک کتیبه
۳۹	فصل چهارم: خطوط و زبانهای ایرانی: دوره کهن، دوره میانه و دوره جدید
۳۹	۱. خطوط و زبانهای ایرانی، دوره کهن
۴۲	خط و کتیبه‌های دوره هخامنشی

۴۸	سابقه مطالعات کتیبه‌های فارسی باستان
۵۰	خط میخی فارسی باستان
۵۵	خط و زبان اوستایی
۶۱	۲. خطوط و زبانهای ایرانی، دوره میانه
۶۱	خط و زبان پارسی (پهلوانیک یا پهلوی اشکانی)
۶۸	خط و زبان فارسی میانه (پارسیک یا پهلوی ساسانی)
۷۲	خط شکسته پهلوی
۷۴	مهرها، اثر مهرها و گل مهرهای دوره ساسانی
۷۵	خط و زبان سغدی
۷۸	خط و زبان خوارزمی
۸۰	زبانهای سکایی (حتمی و طخاری)
۸۴	۳. خطوط و زبانهای ایرانی، دوره جدید
۸۶	فصل پنجم: متون خط پهلوی کتابی
۸۹	مشکلات خط پهلوی
۹۶	واژه‌نامه پهلوی کتابی
۱۱۱	ضمیمه
۱۱۱	خط و کتیبه‌های الیمایی تنگ سروک
۱۱۴	تصاویر
۱۵۴	منابع فارسی
۱۵۷	منابع لاتین

پیشگفتار

کتاب حاضر در اصل سلسله دروسی است که نگارنده به مدت بیست و پنج سال در مقطع کارشناسی رشته باستان‌شناسی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی کشور از جمله دانشگاه تهران، زاهدان، زابل، اردبیل، ابهر و مرکز آموزش عالی میراث فرهنگی کشور تدریس کرده است و اکنون حسب تکلیف بنابر پیشنهاد گروه باستان‌شناسی سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) تدوین و تقدیم دانشجویان این رشته می‌شود. شایان ذکر است که در مباحث خطوط و کتیبه‌ها در کتاب حاضر سعی شده علاوه بر کتیبه‌های شناخته شده قبل، از کتیبه‌هایی که در سالهای پس از انقلاب کشف و منتشر شده است نیز برای آشنایی دانشجویان با کتیبه‌های تازه یاب و معرفی آنها استفاده شود. مطالب کتاب پس از پیشگفتار و مقدمه در پنج فصل تدوین شده است. بدیهی است هر فصل از کتاب بنابر ابتکار و سلیقه مدرس درس خطوط باستانی و علاقه و کشش کلاس می‌تواند با شرح و بسط بیشتری در کلاس مورد بحث و فحص قرار گیرد. برای مثال در فصل پیدایش خط بر مبنای اسطوره‌ها علاوه بر مطلب آمده در کتاب، مدرس مربوط می‌تواند از منابع دیگر، مثالهای بیشتری ارائه دهد یا درباره آغاز و مراحل دگرگونی خط از تصویر تا هجا و الفبا نمونه‌های اضافی دیگری را مطرح کند. یک دانشجوی باستان‌شناسی لازم است تعریفی از اصطلاح «کتیبه» بداند و مواد و اشیائی را که کتیبه‌ها به طور معمول روی آنها می‌آیند بشناسد و بداند که کتیبه‌ها ممکن است مستقل، مانند الواح و صخره‌نوشته‌ها یا وابسته به آناری مثل آثار معماری یا اشیاء موزه‌ای و دیگر محوطه‌های تاریخی باشند. در فصل دوم کتاب به این موارد پرداخته شده است. نحوه نگاه نخستین به یک کتیبه و دانستن دوره‌های مختلف زبانهای باستانی برای

آشنایی و یادگیری خط آنها برای دانشجوی باستان‌شناسی ضروری است. لازم است دانشجوی بداند زبانهای دوره کهن، میانه و نو ایرانی کدام‌اند و تقسیم‌بندی جغرافیایی آنها چیست و چه نوع خطی داشته‌اند و کتیبه‌های آنها کدام‌اند. در فصول سوم و چهارم این مطالب آمده است. آموزش متون پهلوی کتابی، کتیبه‌ای و همه جداول الفبایی مربوطه، جداول اعداد و واژه‌نامه پهلوی در فصل پنجم و در انتهای کتاب نیز تصاویر ارائه شده است.

تدوین و چاپ کتاب حاضر بدون توصیه و تشویقهای صمیمانه و خیرخواهانه استاد ارجمندم جناب آقای دکتر علی‌اکبر سرفراز مدیریت محترم گروه باستان‌شناسی «سمت» و پیگیریهای مجدانه جناب آقای تورج رهبر میسر واقع نمی‌گردید. وظیفه خود می‌دانم که صمیمانه از ایشان تشکر و سپاسگزاری نمایم. همکاری تایپ بخشهایی از کتاب را آقای احمد حاتمی از دانشجویان رشته باستان‌شناسی دانشگاه تهران انجام دادند و بازخوانی کتاب توسط سرکار خانم مژگان امیری پریان در «سمت» انجام پذیرفت که بدین وسیله از ایشان نیز تشکر و قدردانی می‌نمایم.

امیدوارم دانشجویان و دانش‌پژوهان مربوطه با مطالعه این کتاب ضمن آشنایی کلی با خطوط و زبانهای باستانی به نکات مفید و چالش‌برانگیز تازه‌ای نیز دست یابند.